

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN SALTANAT DÖNEMİNDE MISIR MENŞELİ MUZIR NEŞRİYAT VE DEVLETİN ALDIĞI TEDBİRLER (1876-1909)

Bengül BOLAT*
Osman Furkan ASLAN**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Müslüman halkın Lale Devri'nde kullanmaya başladığı matbaa, 19. yüzyıla gelindiğinde yaygın olarak kullanılan bir icat hâline gelmiştir. Buna paralel olarak Osmanlı Devleti'nde matbuat sayısında ciddi anlamda artış meydana gelmiştir. Ülkede matbuatin yaygınlaşması hâlinde zararlı, art niyetli, olumsuz, gerçek dışı yayınların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuş ve devlet için kontrolün gerekli olduğu düşüncesini doğurmuştur. Çünkü yönetimin düşüncesine göre, devlete karşı olumsuz yayınlar ve İslam'a saldırı içeren yayınlar gibi birçok yayın halkın kafasını karıştırma durumu arz etmekteydi. 19. Yüzyılda bu yayınlar Osmanlı'nın yalnızca Anadolu topraklarında değil Mısır'da da yayımlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin imtiyazlı bir eyaleti olan Mısır'da da ayrılıkçı kimselerin bu tarz muzır neşriyatı çokça yayınladığı görülmektedir. Bu konuda devletçe sansür yoluna gidilmiş gerekli görüldüğü durumlarda daha ciddi tedbirler de alınmıştır. Bu doğrultuda devlet, basın ve yayın sürecini denetlemek adına hukuksal ve kurumsal dayanaklar oluşturmuştur. Oluşturulan bu yasal zemin ve kurumlar yeni problemler ortaya çıktıkça zaman içerisinde sürekli yenilenmiştir. Muzır yayın yapanlar farklı yöntemlerle bu yayınlarını devletin tüm tedbirlere rağmen ülkeye sokma çabası içerisinde olmuşlardır. Devlet ortaya çıkan bu yayınları imha etme durumunda kalmıştır. Bu yöntemlerden bir tanesi de yayınları yakarak ortadan kaldırma girişimi olmuştur. Bu çalışma Mısır'da dönem içerisinde yayınlanan muzır yayınların içeriğini ve devletin genel olarak ülke içinde yayımlanan muzır yayınlara karşı aldığı tedbirleri incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Osmanlı Basını, Mısır, Sansür, Muzır.

EGYPTIAN ORIGIN HARMFUL PUBLICATIONS AND THE GOVERNMENT MEASURES DURING THE REIGN OF SULTAN ABDULHAMID II (1876-1909)

ABSTRACT

The printing press, which was started to be used by the Muslim people in the Ottoman Empire during the Tulip Period, became a widely used invention in the 19th century. Parallel to this, there was a serious increase in the number of prints in the Ottoman Empire. In the event that printing became widespread in the country, the emergence of harmful, malicious, negative, unrealistic publications was inevitable and led to the idea that control was necessary for the state. Because, according to the opinion of the administration, many publications such as negative publications against the state and those containing attacks on Islam were confusing the public. In the 19th century, these publications were published not only in Anatolia but also in Egypt. It is seen that in Egypt, which was a privileged province of the Ottoman Empire, separatists broadcast this kind of harmful publications. Censorship has been implemented by the state in this regard, and more serious measures have been taken when deemed necessary. Accordingly, the state has established

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 29.10.2020; Yayıma Kabul Tarihi: 15.12.2020

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KIRŞEHİR;
ORCID: 0000-0001-6269-5192, E- Posta: bbolat@ahievran.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, KIRŞEHİR;
ORCID: 0000-0001-7273-7173, E- Posta: osmanfurkanaslan@outlook.com

legal and institutional bases to control the press and broadcasting process. These legal grounds and institutions were constantly renewed over time when new problems emerged. The obscene broadcasters have been in an effort to bring these broadcasts to the country by different methods, despite all the measures of the state. The state had to destroy these publications. One of these methods was the attempt to destroy the publications by burning them. This study examines the content of the harmful publications published in Egypt during the period and the measures taken by the state against the harmful publications published in the country in general.

Keywords: Abdülhamid II, Ottoman Press, Egypt, Censorship, Harmful.

Giriş

Demokratik yönetimlerde düşüncelerin serbestçe ifade edilmesinin önemli bir aracı olan basın ve yayın, insanlığa büyük faydalar sağlamıştır. Basın-yayın sürecinin iyi bir şekilde çalışması için sansürün olmaması gereklidir (Özkorkut 2002: 65-67). Burada ilk olarak sansür kelimesinin anlamına bakmak gerekmektedir. Sansür kelimesi, türediği dil olan Latince "cencere" kelimesi; hüküm vermek ve fikir vermek anlamlarında kullanılmaktadır (Çelik 2009: 72). Fransızca "censure" den dilimize geçmiş olan sansür kelimesi; her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin yayınlanmasının izne bağlı olması durumunu ifade etmektedir (Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>). Osmanlı Devleti'nde zararlı kabul edilen yayınlar yalnızca sansüre tabi tutulmamış aynı zamanda, gerekli görüldüğü durumlarda yasaklama, hapis ve para cezası gibi yöntemlere de başvurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde *muzır* kabul edilerek sansür uygulanan ya da yasaklanan eserler sadece Anadolu topraklarında üretilmemiştir. Osmanlı Devleti'ne bağlı olan diğer eyaletlerdeki eserlere de uygulanmıştır. Bu bağlamda birçok kitap, risale ve gazete *muzır* olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid dönemini de içine alan 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yasaklanan yayınlar, genellikle *muzır* olarak nitelendirilmiş ve *muzır* olma nedeni arşiv kaynaklarında net bir şekilde görülememektedir. Yayınların *muzır* olma durumları memurun algısına kalmıştır. Böylelikle *muzır* kavramı da memurdan memura göre değişiklik göstermekteydi denilebilir (Saydam 2019: 255).

Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda hükümet tarafından *muzır* ifadesinin ne tür yayınlar için söz konusu olduğu çok çeşitlilik ifade etmektedir. Arşiv belgelerinden yola çıkarak *muzır* kabul edilen yayınların neden *muzır* olduklarına dair genel bir sonuca varmak mümkündür. Buna göre; devletin birliğine, saltanata, İslam dinine zarar veren, devlet adamlarını kötüleyen, Osmanlı toplumunu oluşturan çeşitli etnik ve dini çevreleri aşağılayan yayınlar *muzır* kabul edilmiştir. Ayrıca yanlış bilgilendirme yapıp halk ile devleti karşı karşıya getiren yayınlar da devletçe *muzır* olarak kabul edilmiştir (Topuz 1973: 52). Hükümete göre devlet adamları tarafından yapılan bir usulsüzlük söz konusu ise bunlar zaten üst merciler tarafından gerekli görülen cezaya maruz kalmaktadırlar. Bunların halk tarafından bilinmesi toplumun yapısına zarar vermektedir. Çünkü devlet adamının şahsında devletin imajı zedelenmektedir. Osmanlı toplumunda insanları bilgilendirecek herhangi bir yayının olmadığı dönemlerde halk kendi arasında söylenti hâlinde bilgi sahibi olmaktadır. Hükümete göre eskiden belirli sayıda insan arasında yapılan dedikodular, şimdi gazete sayfalarında yer aldığından herkes bunları gerçek zannetmektedir. Bu ise halkın huzurunu bozmaktadır. Böyle kimselerin müfsit (ortalık karıştırıcı, arabozucu) ilan edilerek şiddetli şekilde cezalandırılacağı bildirilmektedir (Topuz 1973: 52-53).

1. Sultan II. Abdülhamid Öncesi Sansür için Oluşturulan Hukuksal Dayanaklar

10 Nisan 1845' te çıkarılan Polis Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'nde basın sınırlama noktasında hukuki olan ilk belge sayılır (Yıldırım 2009: 291). Adı geçen nizamnamenin 13. maddesi sansür konusunda birtakım düzenlemeleri içermektedir. Dönem içinde Batıda ortaya çıkmış sosyalist işçi sınıfı hareketlerine karşı Osmanlı Devleti'nin önlem alma girişimi olarak da değerlendirilebilir. Avrupa'da Karl Marx ve Friedrich Engels'in burjuvaziye karşı işçi sınıfını hareketlendirdiği bir ortamda, Osmanlı Devleti de tehlike oluşturabilecek durumları göz önünde bulundurarak işçi sınıfı ya da potansiyel diğer gruplara karşı önceden önlem almak ihtiyacı hissetmiştir (Doğan 2012: 86).

1857 tarihli Matbaa Nizamnamesi *muzır* yayınları sınırlandırma noktasında alınan ikinci tedbir olarak kabul edilir. 12 Cemaziyelahir 1273 (8 Şubat 1857) tarihli bu Nizamname birçok düzenlemeyi içermektedir. Nizamname, matbaaların açılması durumu ve basılacak her türlü matbuatın nasıl basılması gerektiği konusuna açıklık getirmiştir. Bu düzenleme, bir kitabın basılmadan önce Maarif Meclisi tarafından incelendikten sonra sadaretin izni alınarak basılması hükmünü içermiştir. İzinsiz basılan kitapların toplatılacağı ve gerekli cezalar verileceği ifade edilmiştir (Demirel 2012: 92) Nizamnamede, yabancıların gazete basmalarıyla alakalı olarak da Hariciye Nezaretinden ruhsat almaları zorunluluğu getirilmiştir (Ataman 2009: 32).

1857 yılında yeni bir nizamname daha yayınlanmıştır. 8 Recep 1273 (4 Mart 1857) tarihli bu nizamname genel anlamda telif haklarıyla ilgilidir. O yüzden "Telif Nizamnamesi" olarak da bilinir. Bu nizamnameden sonra gelen düzenlemeyle, bir kişi kitabı bastıracağı vakit elinden tamamını çıkarana kadar başka kimse onu basamazdı. Telif Nizamnamesinden sonra tekelleşme sona ermiş olup herkesin istediği kitabı basabileceği belirtilmiştir (Ceylan 2006: 148).

Basınla ilgili düzenlemelerden birisi de 1864 yılında yapılmıştır. Fransa kanunlarından etkilenilerek yapılan bu nizamnamede ön sansür kaldırılmış ve Osmanlı basın hayatına yeni düzenlemeler getirilmiştir (Demir 2015: 372). Ciddi bir hukuki düzenleme sayılabilecek bu nizamname, esasında gazeteler ile ilgilidir. Fransa'dan ilham alınarak hazırlandığı bilinen nizamnamenin içeriğinde, gazete çıkarmak izne tabi tutulmuş ve yabancı yayınlardan tehlikeli olanların ülkeye sokulması yasaklanmıştır. Ayrıca devletin iç güvenliğine zarar verecek yazılar, ahlaka aykırı yazılar, padişaha ve devlet adamlarına saldırı mahiyetindeki yazılar ile kurumlara dokunacak yazıların yayınlanması yasaklanmıştır (Topuz 2018: 44).

1867 yılında yine gazeteler ile ilgili olan ve Âli Kararname olarak geçen bir düzenleme getirilmiştir. 1864 Nizamnamesinden sonra yayınlanan Âli Kararname basının serbestliğini önemli derecede engelleyen yeni bir düzenleme olmakla birlikte 1909'a kadar yürürlükte kalmıştır. Bu kararname hükümete gazeteleri takip etme ve sorgulama hakkı tanımıştır (Özkorkut 2002: 74). Bu dönemde ülkedeki muhalif grup olan Yeni Osmanlılar örgütünün birçok temsilcisi gazetecilikle uğraşmakta olup, içeride meşruti yönetimin gelmesini savunmaktaydı ve hükümete ciddi oranda yayınlarıyla baskı yapmaktaydılar (Ceylan 2006: 152-153). Kararnamenin çıkartılmasında Sadrazam Âli Paşa'nın, Girit İsyanı sırasında izlemiş olduğu politika etkili olmuştur. Sadrazam, Girit politikasından dolayı dönemin gazetelerinde Yeni Osmanlılar tarafından fazlaca eleştirilere maruz kalmış ve bu kararnameyi yayınlamakla muhalifleri susturmak istemiştir. Özellikle Ali Suavi'nin, *Muhbir* gazetesinde Girit'teki Müslümanlar için düzenlenen yardım kampanyasını kendisine nispet olarak algılamıştır (Ataman 2009: 33). Sadrazam Âli Paşa'nın bir girişimi olan bu kanunnamede gazeteler geçici olarak kapatılmış

ve gazeteciler sürgün edilmişlerdir (Demir 2015: 372). Kararnamenin içeriğinde; İstanbul'da farklı dillerde basılan gazetelerin memleketin çıkarına aykırı işler yaptıkları, asayiş durumu ve düzenle ilgili gerekli kurallara bağlı kalmadıkları ve genel ahlaka zarar verecek yayınlar yapmalarından dolayı geçici olarak bu kanunnamenin yayınlanmasına karar verildiği yazılmıştır (Koloğlu 1992: 81-82).

1867 Âli Kararname'nin, Devlet-i Aliye'nin istediği düzeni sağlayamaması yeni bir kanunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda 1876 Kararnamesi ile kontrolün daha iyi sağlanması noktasında basına ön denetim getirilerek tam anlamıyla sansür uygulanmaya başlanmıştır (Topuz 2018: 47). Adı geçen kanunname ile gazetelerin Matbuat Dairesi ve valiliklerce incelenmeden basılması engellenmiştir. Ayrıca resim ve karikatürlere sansür konmuş ve dışarıdan gelen yayınlara karşı daha dikkatli davranılması noktasında kurallar getirilmiştir (Koloğlu 1992: 43).

2. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Sansür İçin Oluşturulan Hukuksal Dayanaklar

Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi yürürlükte kalırken, 1857 Matbaa Nizamnamesi kaldırılmıştır. Süreç içerisinde de 1888 tarihli Matbaalar Nizamnamesi 1894'e kadar kullanılmış ardından 1894 tarihli matbaalar ve kitapçılar hakkında yeni bir nizamname yürürlüğe girmiştir. 1894 Nizamnamesi ise II. Meşrutiyet sürecinde yayınlanan 29 Temmuz 1909 tarihli Matbaalar Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır (Demirel 2007: 38-39).

Sultan Abdülhamid döneminde basın hususunda ilk hukuki düzenleme, 1857 tarihli Matbaa Nizamnamesinin yerine gelen 1888 tarihli Matbaalar Nizamnamesi olmuştur. Nizamnamenin hazırlanması 28 Ocak 1885 tarihinde tamamlanmış olsa da yürürlüğe üç sene sonra girmiştir (Birinci 2006: 298). Nizamnameye göre, Matbaa sahipleri basacakları kitaplar için Maarif Nezaretinden ruhsat alarak basımı gerçekleştirdikten sonra Maarif Nezareti'ne ve taşra vilayetlerine örneğini göndermeliydiler aksi hâlde kitap satışa çıkamazdı. İslâm dini haricindeki diğer dinlerle ilgili eserlerin basımı için ilgili cemaatten izin almalıydılar. Dışarıdan gelen yayınlar için de tedbir alınmıştır. Yabancı memleketlerde basılan kitap ve risalelerin ülkeye girişi için Maarif Nezaretinin ve taşra vilayetlerinin izni alınmadıkça bunların içeri sokulması yasaklanmıştır. Nizamnameye göre, gümrüklerde kontrol yine Maarif Nezareti tarafından yapılacaktır denmiştir (İskit 1939: 54).

Sultan II. Abdülhamid döneminin son detaylı düzenlemesi olan nizamname 21 Cumadelaahir 1312 (20 Aralık 1894) tarihinde yürürlüğe girmiş ve 1857 ile 1888 Nizamnamelerinin yerini kullanılmıştır. Eski nizamnamelere oranla daha tedbirli ve düzenleyici olmakla birlikte 1888 Nizamnamesinin daha da genişletilmiş hâli olarak da değerlendirilebilir. Esasında böyle detaylı bir düzenleme 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nde matbuat faaliyetlerinin ne kadar fazla arttığını da göstermektedir. Nizamname kitapçılara, matbaa sahiplerine ve dağıtıcılara dair düzenlemeler de içermektedir (İskit 1939: 55).

1894 Nizamnamesiyle birlikte, sahipleri yabancı olan matbaaların yayınları konsolosluk tarafından incelenmesi zorunluluğu getirilmiş, eğer bu işi yapacak memur yoksa Osmanlı memurları tarafından incelenmesi zorunlu tutulmuştur. Nizamnamenin içeriğinde yabancılara ait kitapçı dükkanlarının da teftiş edilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca dışarıdan getirilen her türlü matbaa aletinin ne için kullanılacağı, imzalı bir beyanname verilmedikçe gümrükten geçirilmemesi ilave edilmiştir. Dışarıdan ve Mısır'dan gelen padişah, hükümet ve kurumlar hakkında dini ve siyasi hiciv yazıları ile ahlak dışı yazılar zapt edilecek, konunun muhatapları nakit para cezasına çarptırılacaktır. Yabancı

memleketlerden gelecek neşriyat hakkında olduğu gibi Osmanlı'nın imtiyazlı eyaletlerinden biri olan Mısır'dan gelecek yayınların da izin alınmadıkça, girişinin yasak olduğu belirtilmiştir (İskit 1939: 56).

Muzır yayınlar ile mücadelede noktasında hukuksal dayanakların yanı sıra kurumlar da oluşturulmuş ve konunun takibi için ciddi çaba harcanmıştır. Sultan II. Abdülhamid'e kadar Matbuat Nezareti ve Maarif Teşkilatı konunun takipçisi olmuşken, II. Abdülhamid döneminde matbuat politikaları değiştirilmiş yeni kurumlar tesis edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde muzır yayın denetimleri iyice sistematik hâle getirilmiştir denilebilir. Maarif Nezareti ile Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak oluşturulan bu yeni kurumlar muzır yayın denetimi için kurulan meclis ve komisyonlarla iş birliği içerisinde süreci yönetmişlerdir. Aynı şekilde kitap denetimini gerçekleştirirken Zaptiye Nezareti, Posta Telgraf Nezareti ve Rüşumat Emaneti ile koordineli biçimde çalışmışlardır. Bu kurumlar kitap basımı, kitap yayınlama hakkı, matbaa veya gazete açma ruhsatı gibi birçok konunun takipçisi olmuşlardır (Dığıroğlu 2017: 632).

Sultan II. Abdülhamid döneminde alınan tedbirlerden biri de *muzır* olarak kabul edilen yayınların yakılması kararı olmuştur. Böyle bir karar çıkartılmasının gerekçesi; kitaplara uygulanan sansür tedbiri yöntemi yeteri derecede yönetimi memnun etmediği için, çok sakıncalı bulunanları yakarak ortadan kaldırmayı kalıcı çözüm olarak görülmesi olarak yorumlanabilir. Bu dönemde, kitap yakmakla görevlendirilen Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti memurları, kitap yakmayı hoş karşılamadığı gibi gelecek tepkilerden de ciddi anlamda çekinerek bu işi gizli yapmaya çalışmışlardır. Kitapların yakılması durumu Sultan II. Abdülhamid'in ülke yönetiminde uyguladığı çok sıkı politikanın yansımaları göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda bir örnek verilecek olursa, 1902'de *Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyetince* toplanıp birikmiş olan 150 çuval kitap ve risalenin ilk olarak Kâğıthane civarında yakılması gündeme gelmiştir. Sonrasında oraya gönderilmesinden vazgeçilmiş Maarif Nezareti avlusunda veya oraya yakın yerde bir kafes içinde yakılmasına karar verilmiştir. Fakat yanan kâğıtların havalanarak etrafa yayılmasının ve duman çıkmasının engellenemeyeceği düşünülerek, Çemberlitaş Hamamı'nda yakılması uygun görülmüştür. Sonrasında hamam kiracısı çağırılarak konudan bahsedilmiş ve kitapları yakmakla görevli kurul işe başlamıştır. 7 Mayıs günü saat altı buçuktan on buçuğa kadar 150 çuval *muzır* belgeden yalnızca 13 çuval yakılabilmektedir. 8 Mayıs 1902 tarihinde ise saat on ikiden on buçuğa kadar 22 çuval yakılabilmek, yakılan belgelerin üzerine su dökülerek çamur hâline getirilmiş ve bahçede özel olarak hazırlanan çukurlara atılarak üzeri toprakla kapatılmıştır. 12 Mayıs günü yine sabah saat on ikide iş başına geçilmiş, akşam on ikiye kadar 55 çuval olmak üzere toplamda altı gün boyunca 165 çuval yakılmıştır. Fazladan yakılan 15 çuvalın Encümen mahzeninde dağınık olarak bulunan çuvallar olduğu bildirilmiştir (İnuğur 1999: 266; Kudret 2000: 31-34; Topuz 2018: 58).

3. Mısır Menşeli Muzır Yayınların İçeriği

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Mısır, Osmanlı Devleti'nde birçok matbuat eserinin ortaya çıktığı bir yer olmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan itibaren bu konuda gelişmişlik göze çarpmaktadır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren görüldüğü kadarıyla Mısır, birçok ayrılıkçı fikrin yayılmaya çalışıldığı yer hâline gelmiştir. Bu doğrultuda *muzır* bir şekilde dini ve politik yayın yapanların toplandığı yer konumundadır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde fazlaca *muzır* yayın bulunmaktadır.

Bu dönemde özellikle Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Ermeni topluluğu, ayrılıkçı fikirlerini yaymak için kullandıkları gazeteleri yurt içinde olduğu gibi Mısır'da da

neşretmişlerdir. Nitekim 26 Şubat 1892 tarihinde Yıldız Saray-ı Hümayunundan Mısır'a gönderilen bir irade de Mısır'da *muzır* yayın yapan Ermeni gazetelerinin, yayınlarının menedilmesi ve Zaptiye Nezareti tarafından gerekli tedbirlerin alınması hususunda Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya gerekli hatırlatmalar yapılmıştır (İ.MTZ.05. "Mısır" 28/1471).

Ermeniler, Mısır'daki faaliyetlerini kurmuş oldukları komiteler aracılığıyla sürdürmekte olup, fikirlerini Osmanlı ülkesindeki diğer Ermenilere ulaştırmak için gazetelerin yanında kitap ve risaleleri de kullanmışlardır. Dâhiliye Nezaretinden Maarif Nezareti Celilesine gönderilen bir yazıda, Mısır Ermeni Komitesi tarafından basılıp dağıtılan Zaptiye Nezaretinin araştırmasından sonra ise muzır bir risale olduğu anlaşılan risalelerin Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine girmesine ve dağıtılmasına müsaade edilmemesi ve bu doğrultuda gerekli tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir (MF. MKT 911/22).

Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu milliyetçilik ideolojisinin beraberinde getirdiği ulus-devlet projeleri, Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyılda epey uğraştırmış sorunlardan olmuştur. Diğer azınlık gruplarında olduğu gibi Arnavutlar arasında da milliyetçilik şuuru oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Arnavutları ihtilal için birliğe davet eden ve Mısır'da Türkçe-Arnavutça basılan *muzır* gazetelerin yurda sokulmamasına dair gerekli tedbirlerin alınması gerektiği tebliğ edilmiştir (Y.E.E. KP, 11/1073).

1860'lardan sonra Balkanlar'da ayrılıkçı fikirlerden dolayı hareketlenmeler her geçen gün artmaktaydı. Yunan, Sırp, Bulgar, Karadağ milliyetçileri kendi milletinden olanları bilinçlendirme ve teşkilatlandırma faaliyetleri yürütmekteydiler. Bu topraklara Avrupa'dan ve Mısır gibi yerlerden gelen yayınlarda ayrılıkçı fikirleri daha da alevlendireceğinden idare bu konuyu özenle takip etmiştir. 1901 yılında Selanik'ten merkeze gönderilen bir yazıda, Selanik Valisi daha önce emir aldığı üzere Avrupa ve Mısır'da yayımlanarak bölgeye gelen muzır evrakı ciddi bir şekilde takip ederek dağılmasına imkân vermediğini bildirmiştir (Y.PRK. UM, 53/106). Aynı şekilde 16 Nisan 1897'de Bulgaristan Komiserliği'nden merkeze gönderilen tebliğde, Avrupa ve Mısır'da yayımlanan Türkçe yazılan zararlı belgelerin Bulgaristan ile Şark-ı Rumeli'ye sokulmaması hususunda Bulgaristan Hanlığı ile ortak çalışıldığı ifade edilerek, işin sıkı bir şekilde takip edildiği bildirilmiştir (A.MTZ.04. 43/35).

Bölgedeki Arap birliğinin sağlanması konusunda çalışan ayrılıkçıların yayınlarını çıkardığı yer yine Mısır olmuş ve buradan tüm Arapların yaşadığı bölgelere ulaştırılmaya çalışılmıştır. Nitekim Yemen Vilayetinden Dâhiliye Nezareti Celilesine gönderilen bir yazıda; Mısır'daki ayrılıkçıların Aden'de bir şube açarak Mısır'da olduğu gibi bütün Arapları birleşmeye davet eden ve hilafetin Arapların hakkı olduğu fikrini yayan "*Vahdetü'l-Arab*" adlı bir dergi çıkardıklarını belirtilerek bu muzır varakanın dağıtılmaması ve yayımlanmaması telkininde bulunulmuştur (DH. ŞFR, 246/97).

Mısır'da çıkarılan yayınlar arasında, Osmanlı Devleti'nin özel hassasiyet gösterdiği İslâm dinine zarar verdiği düşünülen yayınlar da mevcuttur. Bu bağlamda, Hariciye Nezareti Celilesine gönderilen bir tebliğde; Emin Ağa adlı art niyetli bir şahıs tarafından Mısır'da yayınlanan "*Ulema-yı Din-i İslam*" adlı risalenin okutturulduğu bildirilmekte ve hakkında gerekenin yapılması tebliğ edilmektedir (A.MTZ.04. 34/66). Osmanlı Devleti'nde dini içeriğe sahip *muzır* yayınlar söz konusu olduğu zaman Din İşleri Dairesi'nin kararına başvurulurdu. Örneğin; Daday Naibi Osman Efendi ismiyle bilinen bir şahsın Mısır'da

bastırıldığı *İlmihal*'in bazı kısımları muzır içeriğe sahip olduğu için hakkında başlatılan tahkikata dair Din İşleri Kurulu tezkire yayınlamıştır (Y.MTV, 168/32).

Adını hareketin temelini atan Muhammed b. Abdülvehhab'dan alan Vehhabilik hareketi bölgede Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği dini bir akıma dönüşmüştür. Ortaya çıktığı dönemden itibaren siyasi ve dini anlamda çok yönlü bir etkiye sahip hareket olarak devam etmiştir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Suudilerle ittifak yapan Vehhabiler kuzeyde Irak ve Suriye güneyde Uman ve Hicaz topraklarına yayılmaya çalışmışlardır. 1803-1805 yılları arasında Taif, Mekke ve Medine'yi ele geçirmeyi başarmışlardır. Mısır Valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa merkezden, bölgeden Vehhabiler'in çıkarılması ile ilgili almış olduğu emir doğrultusunda 1813'te Mekke ve Medine'yi tekrar Vehhabilerden almayı başarmıştır. Bu dönemde Vehhabiler tarafından kaleme alınan eserler arasında, Osmanlı-Mısır kuvvetlerine karşı tekfir edici risaleler ve halkı Osmanlı'ya karşı savaşa davet eden risaleler bulunmaktadır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/vehhabilik>).

Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin Vehhabilik mezhebi ile ilgili yayınların basılmasını ve dağıtılmasını da engellemeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Maarif-i Umumiye Nazırından Dâhiliye Nezareti Celilesine gönderilen bir yazıda; Bağdat Maarif İdaresi'nin yaptığı araştırmalar sonucunda XIX. yüzyılda Vehhabiliğin önde gelen savunucularından Mahmûd Şükrî el-Âlûsî Efendi'nin yazmış olduğu "*Feth'ül Mennan*" adlı kitap ile Hindistan ve Mısır'da basılan "*el-Din'ül-halis*" adlı risalenin içeriği muzır görüldüğünden basılmasına ve dağıtılmasına müsaade edilmemesine, basılı olanların da tespit edilerek imha edilmesine karar verilmiştir (DH. MKT, 918/15).

Osmanlı Devleti'nin yayınlar konusundaki hassasiyetinin en önemli sebepleri şüphesiz milliyetçilik ve misyonerlik hareketlerinin tebaa üzerindeki etkisidir. Mısır, 19. yüzyılda imparatorluk sınırları içerisinde misyonerlerin yayın hareketlerini yürüttüğü önemli yerlerden biri olmuştur. Misyonerler yalnızca kendi dinlerine taraftar bulmaya çalışmıyor bir yandan da İslâm dinini karalama faaliyetleri yürüterek halkın hassas dini duygularını istismar etmeye çalışıyorlardı. Amerikalı misyonerler tarafından Mısır'da "Makam-ı Meryem" ve "Es-Siyam" adlı iki risalenin bastırılıp, Mersin'de halka dağıtıldığı ve onların dini duygularını zedelemeye çalıştıkları bilgisi verilerek konu hakkında gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir (HR. SYS, 1783/71).

Devletin Mısır'da engellemeye çalıştığı yayınlar sadece ayrılıkçı fikirler ile İslamiyet'e zararlı olduğu düşünülen yayınlar değildir. Devletin muzır kabul ettiği diğer yayınlar da bulunmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in son verdiği meşrutiyet yönetimini savunan hatta meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesine yazıları ile büyük destek veren Ahmed Saib'e ait "*Rehnüma-yı İnkılap*" adlı eserde muzır kapsamına alınmıştır (DH. MKT, 631/31). Dolayısıyla siyasi konuların da eser yasaklamada büyük bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Yazar kitabında; genel hatları ile okuyucuya meşrutiyet fikrinin propagandasını yaparak, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntıların kaynağının meşrutiyet yönetiminin eksikliğinden kaynaklandığını empoze etmektedir. Dolayısıyla Abdülhamid'in yürüttüğü politikanın eleştirilmesi bu yayının yasaklanması için yeterlidir. Ayrıca eserin içeriğinde o dönem kullanımı yasaklanan kelimelerin fazlaca yer aldığı ve padişah ile devlet adamları hususunda olumsuz eleştirilerde bulunduğu görülmektedir (Saib 1907: 3-91).

Meşrutiyet taraftarı olan Jön Türkler Mısır'daki yayın faaliyetlerini daha çok gazeteler üzerinden yürütmüşlerdir. 1899 yılında Kahire'de yine Ahmed Saib Bey tarafından yayınlanmaya başlanan Sancak Gazetesi, II. Abdülhamid ve yönetimine muhalif bir gazeteydi. Genellikle Sancak gazetesinde yürürlükten kaldırılan meşruti idarenin

yeniden tesis edilmesi ve Abdülhamid'in saltanatının ilk yılları hakkında yazılar yayınlamıştır (Berzeg 1995: 15). Sancak, Mısır'da 18 Kasım 1899'dan 1 Şubat 1902' ye kadar devam etmiştir. 4 Şubat 1902'de Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresi'ne Ahmed Saib Bey de davet edilmiş fakat mesafenin uzaklığından dolayı katılamamıştır. Bu kongrede alınan kararlar doğrultusunda Ahmed Saib Bey'in *Sancak*, Mahir Said'in *İntikam*, Ali Fahri Bey'in *Tokmak* ve Hikmet Bey'in *İstirdat* gazetelerinin yerine cemiyetin ortak yayını olarak *Şura-yı Ümmet* gazetesinin yayınlanmasına karar verilmiştir. Şura-yı Ümmet gazetesinin Mısır Şubesi'nin Müdürlüğü'ne de Ahmed Saib Bey getirilmiştir. Neticede Şura-yı Ümmet gazetesinin 10 Nisan 1902'de ilk sayısı çıkmış ve 27 Haziran 1906'ya kadar Ahmed Saib Bey'in mesuliyetinde yayın hayatına devam etmiştir (Ercoskun 2008: 97-100).

23 Eylül 1904 tarihinde Mısır Komiserliği Başkâtibi Nuri Bey tarafından Yıldız Saray-ı Hümayununa gönderilen şifrede Mısır'da yayınlanan (fesat yayınları) yayınların isimleri ile yayınlayanların isimleri geçmektedir. Bunlar arasında Ahmed Saib Bey ve *Şura-yı Ümmet* gazetesi de bulunmaktadır (Y. PRK. MK, 19/114). 28 Ağustos 1905 tarihinde Mısır Fevkalade Komiserliği'nden Yıldız Saray-ı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi'ne gönderilen şifrede Mısır'da Ahmed Saib namında biri tarafından zevcesinin servetine istinaden yayınlanan *Şura-yı Ümmet* gazetesinin Paris'te de Ahmed Rıza ve Sezai Bey tarafından yayınlandığı ve adı geçen gazetenin yasaklanmaya çalışıldığı bildirilmiştir (Y. PRK. MK, 21/14).

Mısır menşeli muzır yayınların yalnızca gazete, kitap ya da risaleden oluşmadığı aynı zamanda tiyatro eserlerinin de bulunduğu görülmektedir. Nitekim Beyrut Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezaretine gönderilen bir yazıda Nikola Elyas adlı bir şahıs tarafından Mısır Maarif Matbaasında basılan "*Rivayet-i Harb-i Âl-i Osman Maa'l Yunan*" adlı tiyatro eserinin muzır bulunarak yasaklandığı bildirilmiştir. Ayrıca yayımlanan coğrafya kitapları da sakıncalı yer isimleri içerdiğinden ötürü muzır kabul edilmiştir. Örneğin; Dahiliye Nezaretinden Zaptiye Nezaretine gönderilen bir yazıda Mısır'da yayınlanan "*en-Nuhbetu'l Ezheriye*" isimli coğrafya kitabı *muzır* yer isimleri içerdiğinden ötürü basılmasının yasaklandığı ifade edilmiştir (ZB. 595/97).

Sultan II. Abdülhamid döneminde sansürle görevli memurlar ellerinde herhangi bir yasal yönerge bulunmamasına rağmen bazı kelimeleri yayın içerisinden çıkartmaktaydı (İnuğur, 1999: s.263; Topuz, 2018: 56). Buna bağlı olarak süreç içerisinde bazı kelimelerin de kullanımı yasaklanmıştı. "Yıldız" kelimesi de bu kelimelerden bir tanesi idi (İrtem 1999: 217-223). Bundan dolayı sansür memurları, içerisinde "yıldız" kelimesinin geçtiği her türlü yayını muzır kabul etmiştir. Mısır'da Münif isimli bir şahsın yazmış olduğu siyaseten muzır kabul edilen "Yıldız" adlı risalenin de Osmanlı Devleti'ne girişinin bu sebeple yasaklandığı düşünülebilir (HR. TH, 207/88).

4. Muzır Yayınların Ülkeye Sokulması Çabaları

Mısır'da *muzır* yayın yapanlar devlet tarafından alınan her türlü önleme karşı yılmadan ülkeye *muzır* yayın gönderme çabası içerisinde olmuşlardır. Hükümetin kontrollerine rağmen *muzır* evrak dağıtılması için yerli ve yabancı postaneler kullanılmaya çalışılmıştır. Bu konuda kullandıkları yöntemlerden biri Mısır postasına başvurmaktır (MF. MKT, 536/2). Bu hususla ilgili Hariciye Nezaretinden, Posta ve Telgraf Nezaretine gönderilen bir tebliğde; Mısır'da Fransızca olarak yayınlanan "*İrfan*" isimli gazetenin Mısır postanesinden geçişine izin verilmemesi için gereken tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir (HR. TH, 297/70). Mısır postasıyla gelen yayınların kontrolünü sağlamak hükümet için kolay olduğu için *muzır* yayıncıların yabancı postaneleri bu konuda sık sık kullandıkları görülmektedir (HR. TH, 343/4; HR. TH, 204/95). Hariciye Nezaretine

gönderilen bir yazıda; Ahmed Saib adlı biri tarafından Mısır'da yayınlanan bir tarih kitabının *muzır* olmasından ötürü Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine sokulmasına mâni olunması ve ecnebi postaneler aracılığıyla naklinin yasaklanması için ilgili makamlara tebliğde bulunulması istenmiştir (HR. TH, 282/90).

Mısır'da üretilen yayınların ülkeye girişinin sağlanması için çeşitli yöntemler denenmiştir. Bu bağlamda tüccarlar da duruma alet edilmiştir. Nitekim Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabeta Dairesinden Beyrut'a gönderilen yazıda, Mısır'da tüccarın ticaret malları içinde muzır gazetelerin ülkeye sokulduğu istihbaratının alındığı ifade edilerek Beyrut Valisi'nden konunun incelenmesi ve gerekenlerin yapılması istenmiştir (Y. PRK. UM, 43/18).

Muzır yayınların ülkeye sokulması kapsamında zaman zaman ilginç yöntemlere de başvurulmuştur. Bu hususta, Dâhiliye Nezaretinden Bitlis Vilayeti 'ne gönderilen yazıda, Mısır'da Kürtçe olarak Bedirhanî Abdurrahman tarafından yayımlanan zararlı evrakın ülke içine girişinin engellenmesi için ciddi anlamda gayret gösterilmiştir. Bu bağlamda Hicaz'dan dönen hacıların üzerlerinde evrakın geçişinin sağlanması ihtimali yüksek olduğu için hacıların üzerlerinin aranması bildirilmiştir (DH. ŞFR. 258/106). Yine Dâhiliye Nezaretinden Zaptiye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda; *el-Vatan*, *el-Basir* ve *Türk* adlı gazetelerin sigara kâğıdı gibi ince kâğıtlara basılarak veya kartpostal şeklinde yurda sokulduğu daha önceden ihbar edildiği için bu konuda dikkatli olunması gerektiği bildirilmiştir (ZB, 593/123). Ayrıca Telgraf ve Posta Nazırının Hariciye Nezaretine göndermiş olduğu bir yazıda da yasaklanan bir evrakın mektup şeklinde tekrardan yayımlanmaya başlandığı ifade edilerek ilgililerin dikkatli olması gerektiği belirtilmiştir (HR. TH, 340/137).

5. Mısır Menşeli Muzır Yayınlarına Karşı Devletçe Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti Mısır menşeli *muzır* yayınlara karşı hukuki boyutta, kurumsal boyutta ve pratikte birçok tedbir almak durumunda kalmıştır. Hukuki olarak; II. Abdülhamid döneminin sansüre dayanak sağlayan nizamnamelerinden, 1894 Nizamnamesi Mısır özelinde tedbirleri gerektiren bir nizamname olmuştur. Bu nizamnameyle, Mısır eyaletinden gelen yayınları ülkeye sokmak için izin alınması gerekliliği zorunlu tutulmuştur. Ayrıca ilgili nizamname Mısır'dan gelen yayınlardan padişah, hükümet ve kurumlar hakkında hiciv yazıları, siyaseten uygun olmayan yayınlar ile ahlak dışı yazıların zapt edilerek konunun muhataplarına nakit para cezası verilmesini uygun görmektedir (İskit 1939: 56).

Muzır yayınların kontrol sürecinde ise hukuksal tedbirlere istinaden devletin kurumları görev almıştır. Osmanlı Devleti'nde, 4 Ocak 1882'de Telif ve Tercüme Dairesi ile Matbaalar İdaresi birleştirilerek Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti teşekkül etmiştir. Bu kurumun görevi, yayınlara ruhsat vermek ile birlikte gümrükte tutulan kitap ve risalelere yönelik içerik incelemesi yapıp, yayınların siyasi, dini ve ahlaki açıdan uygun olup olmadığını kontrol etmek olmuştur (Birinci 2006: 142-143). Süreçte rol alan diğer bir kurum ise *Rüsumat Emaneti* olmuştur. *Rüsumat Emanetleri*; dışarıdan getirilip ülke içine dağıtılan her türlü yayını denetlemek için Evrak-ı Muzır Müfettişleri görevlendirmekteydi. *Rüsumat Emaneti* içeriğini tespit edemediği yayınları Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti'ne havale ederek yayının araştırılmasını sağlayan bir kurum olmuştur (Birinci 2006: 149). II. Abdülhamid döneminde bu kurumlara ilave olarak Şeyhülislamlık, Posta Telgraf Nezareti ve Zaptiye Nezareti süreçte rol almaktaydı ve adı geçen tüm kurumlar ortaklaşa çalışmaktaydılar (Dıgıroğlu 2017: 632). Devletin tüm bu çabalarına rağmen *muzır* yayınların gizlice basılması ve ülke içerisine sokulması tamamen

engellenememekteydi. Bu durumdan haberdar olan II. Abdülhamid yapılan çalışmalardan yeteri kadar memnun olmadığını ifade ederek, Sadareti ve Maarif Nezaretini uyardığı ve daha ciddi bir şekilde çalışılması gerektiğini bildirdiği görülmektedir (Y. PRK. BŞK, 11/39).

Osmanlı Devleti'nde yurt dışından ya da Mısır'dan gelen halkın zararlı yazılarla temas etmesini sağlayan yayınları engellemek için arşiv belgelerinde sıklıkla Mısır'daki mahalli yöneticilerin idare tarafından uyarıldığı ve gerekenin yapılması hususunda emir verdiği görülmektedir. Bu hususta Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya çeşitli görevlendirmeler yapılmış olduğu ve Paşa'nın süreç içerisinde aktif rol aldığı görülmektedir. Nitekim dönemin Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa, Mısır'da yayımlanan yayınlardan yurda girişi yasaklanmış olanların tekrardan Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından incelenerek bilgi verileceğini Yıldız Saray-ı Hümayunu'na bildirmiştir (Y. MTV, 73/109). Ahmed Muhtar Paşa ile ilgili bir başka belgede; Yıldız Saray'ndan Ahmed Muhtar Paşa'ya gönderilen bir şifrede cemiyet faaliyeti yürüten zararlı kişilerin yayımlanmış oldukları evrakın dağıtılmasını engellemesi istenmiştir (Y. EE, 149/91).

Kurumların zaman zaman birbirleri ile iletişime geçerek muzır yayınlara karşı önlem aldıkları görülmektedir. Sadrazam Mehmed Ferid Paşa, 17 Kasım 1905 yılında Hariciye Nezaretine yazmış olduğu bir yazıda "*Hicaz Mezalimi*" adıyla Mısır'da yayınlanacak olan risale hakkında istihbaratının olduğunu ifade ederek bu risalenin yurda girişinin engellenmesini istemiştir (HR. TH, 326/122).

Yayınlara yasaklanması durumu tedbirlerin başka bir boyutunu göstermektedir. Mısır'da yayımlanan *muzır* gazetelerin kimi zaman zararlı içeriğe sahip ilgili sayıları, kimi zaman da tüm yayınları yasaklanmıştır. Mısır'da yayımlanan "*Sancak*" gazetesinin tamamının yasaklanması için Maarif İdarelerine telgraf çekildiği bildirilirken (MF. MKT, 513/34) "*el-Haremeyn*" isimli gazetenin ise belirli nüshalarının ülkeye girişinin yasaklandığını arşiv belgelerinden tespit etmek mümkündür (ZB, 590/22). Osmanlı Devleti direk olarak herhangi bir yayın çıkarmak için başvuran kişilere muzır yayın yapıldığı takdirde yayının sona erdirileceği ile ilgili uyarılarda bulunmaktaydı. Bu hususta Mısır'da Arapça bir gazete çıkarmak için Hıdivliğe başvuruda bulunan Bayram Efendi adlı bir kişiye muzır neşriyatta bulunmamak kaydıyla ruhsat verilmiş ve aksine hareket edildiği durumda gazetenin kapatılacağı bildirilmiştir (Y. A. HUS, 180/81).

Osmanlı Hükümeti, yasaklanan gazetelerin sahiplerinden *muzır* bir yayın yapmalarına dair alınan sözler doğrultusunda tekrardan yayın hayatına dönüş yapabilmelerine müsaade etmiştir. Meselâ Dâhiliye Nezaretinden Sadaret'e gönderilen bir yazıda, Mısır'da yayımlanan "*el-Menar*" adlı gazetenin daha önce yasaklandığı belirtilerek adı geçen gazetenin siyasi yayınlardan vazgeçerek bilimsel bir risale olarak yayın hayatına devam etmesi durumunda, Osmanlı ülkesine giriş yasağının kaldırılabileceği ifade edilmiştir (DH. MKT, 2182/117). Aynı şekilde Dâhiliye Nezaretinden Halep Vilayeti'ne gönderilen bir tebliğde "*el-Ahram*" gazetesi muzır yayın yapmadığı müddetçe yurda girişine mani olmadığı bildirilmiştir (DH. MKT, 1923/99).

Dönem içerisinde aktif olarak çalışan ve görevi yurt içine girmiş *muzır* yayınları tespit etmek olan Rüşumat Emaneti *muzır* bir yayın tespit ettiğinde içerik incelemesini yapmıştır. Şayet *muzır* bir yayın ise gümrüğe iadesini sağlamıştır. Rüşumat Emanetinden Maarif Nezaretine gönderilen bir yazıda, Mısır'da yayımlanan "*Acaibü'l Makdur fi İhbar-ı Timur*" adlı kitabın siyaseten sakıncalı ifadeleri barındırdığından ötürü ülkeye sokulmaması gerektiği tespit edilmiş ve toplatılarak tekrardan gümrüğe iade edilmiştir (MF. MKT, 629/3). Rüşumat Emaneti kimi zaman da bir şahsın üzerinde *muzır* bir yayın gördüğü vakit şahsı ülke içine alırken yayının ülke sınırlarına girmemesi için yayını

gümrükte bekletmiştir. Meselâ, Rüsumat Emaneti tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir bilgilendirme yazısında Mısır Sefarethanesi memurlarından Mahmud Ağa'nın eşyaları arasında *muzır* bir yayının tespit edildiği, adı geçen şahsın yayınına el konularak gümrük emanetlerine alındığı ve şayet geri dönerse yayının kendisine dönüştürme iade edileceği belirtilmiştir (DH. MKT, 1779/54).

Tüm bu tedbirlere rağmen zaman zaman yayınların yurt içine sokulmasına engel olunamamıştır. Böyle bir hadise ortaya çıktığı zaman da idare çeşitli tedbirlere başvurmak durumunda kalarak tekrar yayılmasına engel olma çabasına girilmiştir. Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen bir yazıda, Mısır'da basılmış olan "*Fetva*" adlı bir *muzır* risalenin ülke içerisine sokulmasına bir yol bulunmuş olduğu ifade edilerek *muzır* olan bu evrakın yayılmasının önlenmesi ile ilgili tebliğde bulunulmuştur (HR. TH, 262/61).

Zararlı olduğu tespit edilen yayınlar önce toplatılmakta ardından İstanbul'dan gelen talimata istinaden mahallinde imha edilmesi yoluna başvurulmaktaydı. Bingazi Vilayetinden Dâhiliye Nezareti Celilesine gönderilen 26 Mayıs 1907 tarihli bir yazıda Mısır da basıldığı tespit edilen *muzır* bir evrakın tespit edildiğini ve toplatılarak imha edildiği bilgisi verilmektedir (DH. ŞFR, 380/6). Yine Beyrut Vilayetinden Dâhiliye Nezareti Celilesine 14 Şubat 1905 tarihli şifreli telgrafta Kudüs'te basılıp Mısır'a gönderilen "el Şark ve el- Garb" risalesinin içeriğinde *muzır* fikirler olmasından ötürü müsadere edilip imha edilmesinin gerekli kişilere bildirilmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir (DH. ŞFR, 339/88).

Osmanlı Hükümeti'nin *muzır* yayın yapanlara vermiş olduğu cezalardan biri de onları kalebentlik cezasına çarptırmak olmuştur. 15 Mart 1905 tarihinde Hariciye Nezaretinden Paris Sefareti 'ne gönderilen bir tebliğde, Selim Vekil adlı şahsın önce Mısır'a ardından Avrupa'ya firar ederek *muzır* neşriyat yapanların arasına karıştığından dolayı müebbet kalebentlik cezasına çarptırıldığı bildirilmiştir (HR. TH, 316/34).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde matbaanın yaygınlık kazanmasıyla birlikte matbuat sayısında artış meydana gelmiştir. Matbuatın yaygınlaşmasıyla zararlı, art niyetli, olumsuz, gerçek dışı, yayınların ortaya çıktığı gibi, Sultan II. Abdülhamid döneminde, istibdat yönetimine karşı olan yayınlar da mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde *muzır* olarak nitelendirilen bu yayınlar yalnızca Anadolu'da değil Osmanlı'nın imtiyazlı bir eyaleti olan Mısır'da da ortaya çıkmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde Mısır fazlaca *muzır* yayının göze çarptığı yer konumundadır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, başta Ermeniler, Mısır'da kurmuş oldukları komiteler aracılığıyla ayrılıkçı fikirlerini Osmanlı ülkesindeki diğer Ermenilere ulaştırmak amacıyla gazete, kitap ve risaleleri kullanmışlardır. Osmanlı ülkesinde Ermenilerin haricinde, Balkanlarda da ayrılıkçı fikirlerden dolayı hareketlenmeler git gide artmaktaydı. Yunan, Sırp, Bulgar, Karadağ milliyetçileri kendi milletinden olanları bilinçlendirme ve teşkilatlandırma faaliyetleri yürütmekteydiler. Yine Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu ulus-devlet projesinden Arnavutlar da etkilenmiş ve ittihat ile ihtilal için matbuatı kullanmışlardır. Ayrılıkçı fikirler yalnızca Ermeniler ve Balkan milletleri arasında değil bölgedeki Araplar arasında da yayılmaya çalışılmıştır. Tüm bu *muzır* yayınların ortaya çıktığı yerlerden biri de Mısır olmuştur.

Mısır'da yayınlanan *muzır* yayınlar arasında İslâm dinine zarar veren, Vehhabilik mezhebinin yayılmasıyla ilgili ve siyasi otoritenin rahatsız olacağı yayınlar bulunmaktadır.

Özellikle Meşrutiyet taraftarı Jön-Türkler, siyaseten *muzır* içeriğe sahip olan yayınlarını Mısır'da tabetmişlerdir. II. Abdülhamid iktidarında yayınları kontrol eden sansür kurumlarının en çok dikkat ettikleri yayınlar arasında Meşrutiyet fikrinin yer aldığı yayınlar olduğu göze çarpmaktadır. Tüm bu süreçte devletin temel kaygısının yurt içinden ve yurt dışından gelen zararlı fikirlerden tebaanın olumsuz yönde etkilenmesini engellemek olduğu görülmektedir.

Devlet bu doğrultuda zaman içerisinde birçok hukuksal ve kurumsal dayanak oluşturarak süreci kontrol etme durumunda kalmıştır. Sultan II. Abdülhamid öncesinde başlayan sansür süreci zaman içerisinde değişikliğe uğrayarak devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde bu konuda hukuksal olarak 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi yürürlükte kalırken 1857 Matbaa Nizamnamesi kaldırılmıştır. Süreç içerisinde de 1888 tarihli Matbaalar Nizamnamesi 1894'e kadar kullanılmış, ardından 1894 tarihli matbaalar ve kitapçılar hakkında yeni bir nizamname yürürlüğe girmiştir. 1894 Nizamnamesi ise II. Meşrutiyet sürecinde yayınlanan 29 Temmuz 1909 tarihli Matbaalar Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır. Denetim sürecinde hukuksal tedbirlerin yanında süreci yürütecek kurumlara ilaveten Sultan II. Abdülhamid döneminde Encümeni Teftiş ve Muayene ile Rüşumat Emaneti adlı kurumlar bu çalışmaları yürüttüler. Maarif Nezareti bunlara ilaveten Şeyhülislamlık, Zaptiye Nezareti, Posta ve Telgraf Nezareti ve Rüşumat Emaneti gibi kurumlarla ortaklaşa çalışmıştır. Bu kurumlar hukuksal dayanaklara bağlı olarak matbuat işlerini kontrol etmiş ve çeşitli önlemler almışlardır. Hatta bu önlemler arasında kitapların yok edilmesi çalışması kapsamında yakılması yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- ATAMAN, B. (2009). "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü". *Marmara İletişim Dergisi*. 14: 21-49.
- BERZEG, S. (1995). *Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*. Samsun.
- BİRİNCİ, A. (2006). "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. IV/7: 291-349.
- CEYLAN, A. (2006). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayınında Hukuki Düzen (1839-1876)". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 1: 139-155.
- ÇELİK, Y. (2009). "Yöneten-Yönetilen İlişkinde Sansür". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4: 72-87.
- DEMİR, Ş. (2015). "İktidar Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti'nde Görünümü". *International Journal of Social Science*. 33: 367-377.
- DEMİREL, F. (2007). *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- DEMİREL, F. (2012). "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 5: 89-104.
- DIĞIROĞLU, F. (2017). "II. Abdülhamid Dönemi Matbuat Politikaları: Mushaf Basımı ve Dinî Neşriyat". *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*. (ed. Fahrettin Gün-Halil İbrahim Erbaa). Ankara: TBMM Milli Saraylar.
- DOĞAN, C. (2012). "1845 Polis Nizamnamesi: 12. ve 13. Maddeler Üzerine Bir Yeniden Değerlendirme". *JASSS International journal of Social Science*. V/5: 75-92.
- ERCOŞKUN, T. (2008). "Ahmet Saib ve Sancak Gazetesi". *Kebikeç*. 26: 97-150.

- İNÜĞÜR, M. N. (1999) *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İRTEM, S. K. (1999). *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*. İstanbul: Temel Yayınları.
- İSKİT, S. (1939). *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü. Ülkü Matbaası.
- KOLOĞLU, O. (1992). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KUDRET, C. (2000). *Abdülhamid Döneminde Sansür I*. İstanbul: Çağdaş Matbaacılık.
- ÖZKORKUT, N. Ü. (2002). "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü". *AÜHFD*. LI/3: 65-84.
- SAİB, A. (1907). *Rehnüma-ı İnkılap*. Mısır: Hindiyeye Matbaası.
- SAYDAM, A. (2019). "Osmanlı Hükümeti ve Yabancı Kaynaklı Muzır Yayınlar". *Akademik Bakış Dergisi*. 71: 251-264.
- TOPUZ, H. (1973). "100 Soruda Türk Basın Tarihi". İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- TOPUZ, H. (2018). "II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi". İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YILDIRIM, T. (2009). "Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme". *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları I*. 1: 285-324.

İnternet Kaynakları

- BÜYÜKKARA, M. A. "Vehhâbîlik". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim Tarihi: 01.10.2020.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/vehhabilik>
- TDK Güncel Türkçe Sözlük. "Sansür". Erişim Tarihi: 24.01.2020.
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=sans%C3%BCr>

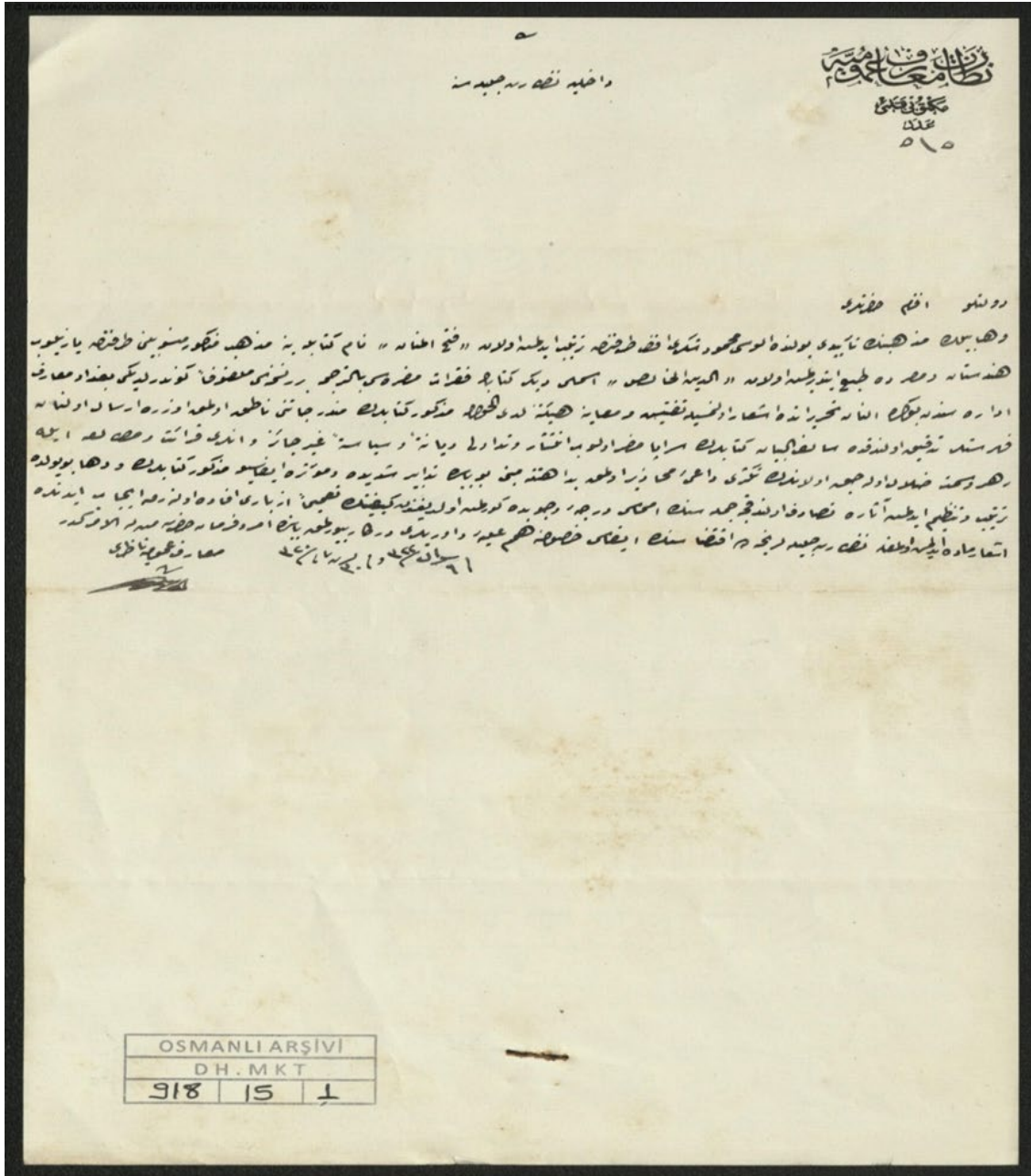
Arşiv Belgeleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA. İ.MTZ.05.(Mısır) Dosya No:28, Gömlek No: 1471, H. 29.07.1309, (26 Şubat 1892).
- BOA. A.MTZ.04. Dosya No: 43, Gömlek No: 35, H. 14.11.1314, (16 Nisan 1897).
- BOA. A.MTZ.04. Dosya No: 34, Gömlek No: 66, H. 20.01.1314, (1 Temmuz 1896).
- BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 246, Gömlek No: 97, R. 13.02.1316, (26 Nisan 1900).
- BOA. DH. ŞFR. Dosya No:258, Gömlek No: 106, R. 04.02.1317, (17 Nisan 1901).
- BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 380, Gömlek No: 6, R. 03.03.1323, (M. 26 Mayıs 1907).
- BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 339, Gömlek No: 88, R. 01.12.1320, (M. 14 Şubat 1905).
- BOA. DH. MKT. Dosya No: 2182, Gömlek No: 117, H. 15.03.1316, (3 Ağustos 1898).
- BOA. DH. MKT. Dosya No: 1923, Gömlek No: 99, H. 18.07 1309, (17 Şubat 1892).
- BOA. DH. MKT. Dosya No: 1779, Gömlek No: 54, H. 25.03.1308, (8 Kasım 1890).
- BOA. DH. MKT. Dosya No: 918, Gömlek No: 15, H. 20.10.1322, (28 Aralık 1904).
- BOA. DH. MKT. Dosya No: 631, Gömlek No: 31, H.12.10.1320, (12 Ocak 1903).
- BOA. HR. TH. Dosya No: 262, Gömlek No: 61, (14 Aralık 1901).

- BOA. HR. TH. Dosya No: 316, Gömlek No: 34, (15 Mart 1905).
BOA. HR. TH. Dosya No: 297, Gömlek No: 70, (1 Ocak 1904).
BOA. HR. TH. Dosya No: 343, Gömlek No: 48, (18 Şubat 1907) ;
BOA. HR. TH. Dosya No: 204, Gömlek No: 95, (8 Aralık 1897).
BOA. HR. TH. Dosya No: 282, Gömlek No: 90, (29 Nisan 1903).
BOA. HR. TH. Dosya No: 326 Gömlek No: 122, (17 Kasım 1905).
BOA. HR. TH. Dosya No: 340, Gömlek No: 137, (29 Kasım1906).
BOA. HR. TH. Dosya No: 207, Gömlek No: 88, (14 Şubat 1898).
BOA. HR. SYS. Dosya No: 1783, Gömlek No: 71, M. 27.06.1914, (27 Haziran 1914).
BOA. MF. MKT. Dosya No: 911, Gömlek No: 22, H. 21.12.1323, (16 Şubat 1906).
BOA. MF. MKT, Dosya No: 536, Gömlek No: 2, H.22.07.1318, (15 Kasım 1900).
BOA. MF. MKT. Dosya No: 513, Gömlek No: 34, H. 15.03.1318, (13 Temmuz 1900).
BOA. MF. MKT, Dosya No: 629, Gömlek No: 3, H. 18.02.1320, (27 Mayıs 1902).
BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 180, Gömlek No: 81, H. 17.03.1302, (M. 4 Ocak 1885).
BOA. Y.EE. KP. Dosya No: 11, Gömlek No: 1073, H. 07.05.1318, (2 Eylül 1909).
BOA. Y. EE. Dosya No:149, Gömlek No: 91, H. 21.06.1317, (27 Ekim 1899).
BOA. Y.MTV. Dosya No:168, Gömlek 32, H. 09.05.1315, (27 Eylül 1897).
BOA. Y. MTV. Dosya No: 73, Gömlek No: 109, H. 14.06.1310, (3 Ocak 1893).
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 53, Gömlek No: 106, H. 06.01.1319, (25 Nisan 1901).
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 43, Gömlek No: 18 H. 25.03.1316, (13 Ağustos 1898).
BOA. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 11, Gömlek No. 39. H. 25.02.1304, (23 Kasım 1886).
BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 19, Gömlek No: 114, 13.07.1322, (23 Eylül 1904).
BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 21, Gömlek No: 14, H. 26.06.1323, (28 Ağustos 1905).
BOA. ZB. Dosya No: 595, Gömlek No: 97, R. 10.02.1323, (23 Nisan 1907).
BOA. ZB. Dosya No: 593, Gömlek No: 123, R. 15.09.1322, (28 Kasım 1906).
BOA. ZB. Dosya No: 590, Gömlek No: 22, H. 16.03.1322, (31 Mayıs 1904).

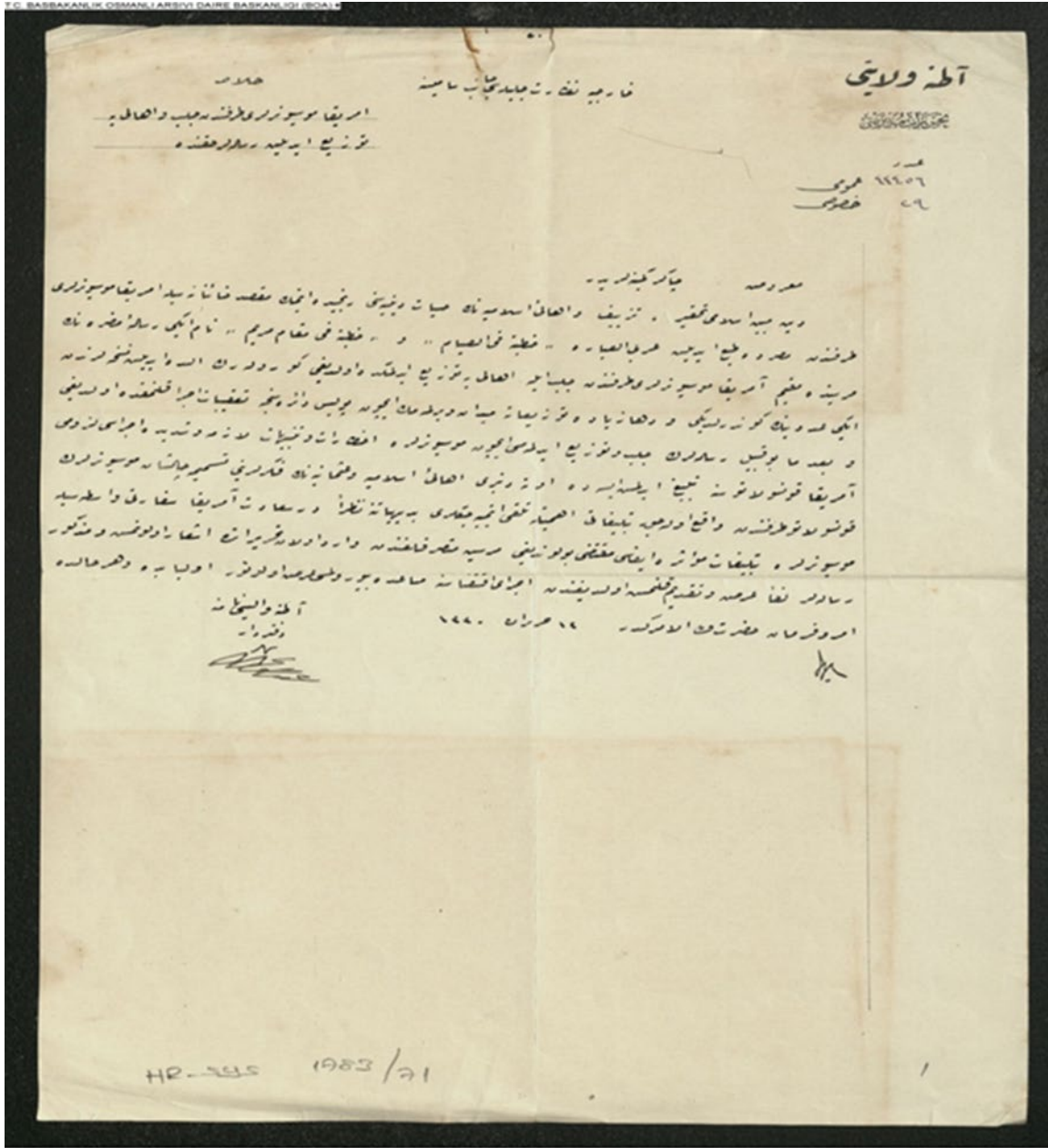

DH.MKT.00918.00015.001

EK 2: DH. MKT 918\15

Vahhabilik mezhebinin yayılması amacıyla yazılan "Fethülmennan" adlı kitabın yayınlanmasının yasaklanması ve mevcutlarının imha edilmesini gösterir arşiv vesikası.

EK 3: HR. SYS 1783\71

Amerikalı misyonerlerin "Makam-ı Meryem" ve "es- Siyam" başlıklı hutbelerle Müslümanların hassas dini duygularına zarar vermeye çalıştıklarını gösterir arşiv belgesi.

